

A Critical Review on the Book *Corona Economy: Resistance Economy in Corona Virus Age*

Wahhab Qelich*

Abstract

The unpleasant effects of the Corona illness outbreak on world economies forced some economists to survey and analyze the effects of Corona illness on the economy. The book “*Corona Economy: Resistance Economy in Corona Virus Age*” is the first significant book in this subject with the purpose of salvation roads recognition for the Iranian economy with resistance economy review. Among the two criticism axes of structure and content, the paper concludes this book as the aggregation of some viewpoints of economic experts, despite many advantages such as innovative and fluent text, it has some defects. The important defects are disconnection in present flow, snap in publishing before determining the Corona effects dimensions, incorrect format, insufficient usage from global studies, and finally lack of comprehensiveness in analysis and solutions. Therefore, it seems the book cannot reach its goals. The paper suggests correction notes to improve and complete its structure and content.

Keywords: Corona Economy, Resistance Economy, Iranian Economy.

---

* Assistant Professor and Faculty Member at Monetary and Banking Research Institute, Central Bank of I.R. Iran (MBRI), vahabghelich@gmail.com

Date received: 02/02/2021, Date of acceptance: 22/05/2021

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

نقد و بررسی کتاب اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا

وهاب قلیچ*

چکیده

تأثیرات ناگوار شیوع بیماری کرونا در اقتصاد کشورهای جهان اقتصاددانان را به فکر ارائه تحلیل‌ها و نظریات کارشناسانه واداشته است. اثر اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا اولین کتاب قابل توجه در این حوزه است که با هدف شناخت مسیرهای بهینه برون رفت اقتصاد ایران از بحران کرونا با رویکرد اقتصاد مقاومتی منتشر شده است. این مقاله با تحلیل و بررسی این اثر در دو محور شکلی و محتوایی به این نتیجه می‌رسد این کتاب که حاصل نظرها و تحلیل‌های جمعی از صاحب نظران اقتصادی است، علی‌رغم امتیازات زیادی هم‌چون جدید و نوآورانه بودن موضوع و نگارش روان و رسا، به دلایلی هم‌چون فقدان انسجام و نظم در پرداخت به موضوع، تعجیل در چاپ پیش از روشن شدن ابعاد اقتصادی و اجتماعی شیوع بیماری، انتخاب قالب نامناسب در ارائه مباحث، عدم استفاده کافی از تجربه اقتصادهای جهانی، و در نهایت ضعف در جامعیت و عمق تحلیل‌ها و راه‌کارها نتوانسته است به اهداف مدنظر دست یابد. این مقاله سعی دارد تا نکاتی را به منظور تقویت اثر از جنبه نگارشی و محتوایی پیش‌نهاد کند.

کلیدواژه‌ها: نقد کتاب، کرونا، اقتصاد مقاومتی، دولت، ایران، اقتصاد کرونا، اقتصاد ایران.

۱. مقدمه

در زمان نگارش این مقاله، ایران از لحاظ تعداد مبتلایان به بیماری کرونا رتبه دوازدهم جهان و رتبه دوم آسیا را داشته است (<<https://www.who.int/covid-19/information>>). اثرهای

* استادیار و عضو هیئت علمی پژوهشکده پولی و بانکی، تهران، ایران، vahabghelich@gmail.com
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۱/۱۴، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۰۱

ناگوار شیوع این بیماری بر اقتصاد کشور، که البته پایان آن نیز به‌نحو روشن و دقیق قابل تشخیص نیست، اقتصاددانان را به فکر ارائه تحلیل‌ها و نظرهای کارشناسانه واداشته است. به‌علت بزرگ و ماندگار بودن تأثیرات اقتصادی بیماری کرونا در ایران (حداقل در میان‌مدت) پیش‌بینی می‌شود که در آینده نزدیک، آثار و کتب بیش‌تری در این موضوع به بازار نشر کشور عرضه شود. از این‌رو، تحلیل این موضوع از اهمیت و ضرورت برخوردار است.

اثر اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا اولین تلاش نظام‌مند و جدی است که در قالب یک «کتاب» به جامعه علمی معرفی شده و حاوی توصیه‌ها و راه‌کارهایی از کارشناسان و صاحب‌نظران اقتصادی کشور است که در این جهت با هدف شناخت مسیرهای خروج کم‌هزینه از بحران فعلی پیش‌نهاد شده است.

هدف از مقاله حاضر که به‌روش توصیفی-استدلالی تدوین شده، کمک به تقویت کتاب مذکور و تدقیق مسیر تحلیلی برای سایر آثار مرتبط است. در ابتدا اثر در دو قالب شناس‌نامه‌ای و ساختاری معرفی می‌شود. سپس با بیان تفکیک‌شده «امتیازات و نقاط قوت» و «کاستی‌ها و نقاط ضعف» به نقد و بررسی کتاب در دو محور «شکلی» و «محتوایی» پرداخته و توصیه‌هایی مبنی بر اصلاح و تکمیل اثر ارائه می‌شود.

۲. معرفی کلی اثر

۱.۲ شناس‌نامه اثر

کتاب اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا به سرپرستی حجت‌الله عبدالملکی، عضو هیئت علمی دانشگاه امام‌صادق (ع)، در بهار ۱۳۹۹ توسط انتشارات آوان جنوب با شمارگان هزار نسخه، با قیمت ۲۳۰ هزار ریال و با ۱۹۰ صفحه، نخستین بار چاپ و منتشر شده است. در چاپ این اثر قرارگاه پدافند اقتصادی سازمان پدافند غیرعامل کشور و بسیج دانشجویی دانشگاه امام‌صادق (ع) همکاری داشته‌اند.

۲.۲ ساختار اثر

کتاب مجموعه‌ای از مباحث تعدادی کارشناس اقتصادی (خصوصاً در حوزه اقتصاد مقاومتی) درباره چالش‌های اقتصادی بیماری همه‌گیر کرونا و الزامات و توصیه‌های سیاستی برای کاهش آن در اقتصاد ایران است. این اثر شامل یک مقدمه، سیزده مبحث، و یک ضمیمه است (جدول ۱). منابع و مآخذ بخش انتهایی کتاب را شکل داده است.

جدول ۱. فهرست عناوین در کتاب با ذکر نام نویسنده/ مصاحبه‌شونده

مبحث	عنوان	نویسنده/ مصاحبه‌شونده	صفحه
مقدمه	---	حجت‌الله عبدالملکی	۷-۱۳
اول	بسیج مردم در بحران اقتصادی کرونا	روح‌الله ایزدخواه	۱۳-۲۱
دوم	حکمرانی اقتصادی کشور در بحران کرونا	حمیدرضا مقصودی	۲۱-۳۳
سوم	آثار داخلی و خارجی اپیدمی کرونا	مسعود براتی	۳۱-۴۵
چهارم	راه‌کارهایی برای صاحبان کسب‌وکار	سیدامیر سباح	۴۵-۵۱
پنجم	نحوه جبران خسارات کسب‌وکارهای خرد	حجت‌الله عبدالملکی	۵۱-۶۵
ششم	با شوک اقتصادی کرونا چه باید بکنیم؟	سیداحسان خاندوزی	۶۵-۷۵
هفتم	ویروس کرونا و ضرورت طراحی سبدهوشمند کالا	میثم پیله‌فروش	۷۵-۸۱
هشتم	نقش دولت در بحران کرونا	مهدی موحدی‌بک‌نظر	۸۱-۹۵
نهم	اقتصاد ایران در دوره پس از کرونا	مهدی طغیانی	۹۵-۱۰۷
دهم	مدل‌های کنترل اجتماعی در بحران کرونا	مرتضی زمانیان	۱۰۷-۱۱۹
یازدهم	راه‌کارهای بهبود کسب‌وکارها در شرایط کرونا	محسن محمدی	۱۱۹-۱۲۹
دوازدهم	اثرهای بیماری کووید-۱۹ بر اقتصاد ایران و جهان	علی مروی	۱۲۹-۱۳۹
سیزدهم	الگوی مطلوب حمایت دولت از کسب‌وکارهای خسارت‌دیده در کرونا	حسین میرزایی	۱۳۹-۱۴۹
ضمیمه	اقتصاد مقاومتی؛ نگاهی به مفهوم، مبانی، و فلسفه	حجت‌الله عبدالملکی	۱۴۹-۱۹۰

۳.۲ خاستگاه اثر

کتاب از دو محور اصلی برخوردار است. محور اول بیماری کرونا و محور دوم اقتصاد مقاومتی. بیماری کرونا، افزون بر مشکلات بهداشتی و روانی در جامعه، مشکلات اقتصادی زیادی را برجای گذاشته است. افت و کاهش عرضه و تقاضای اقتصادی به علت ایجاد محدودیت‌های حضور مردم در اجتماع، کاهش فعالیت کسب‌وکارهای مختلف اعم از تولیدی و خدماتی، و تحمیل بار سنگین بودجه‌ای به دولت‌ها باعث شده است که تحلیل و بررسی تأثیرات اقتصادی این بیماری به دغدغه اول اقتصاددانان و مدیران اقتصادی کشورها تبدیل شود. این کتاب سعی کرده است تا با بهره‌گیری از مفاهیم اقتصاد مقاومتی، که ریشه در فرهنگ اسلامی- ایرانی کشور دارد، با نگاهی متفاوت به نظریات متداول اقتصادی جهان به این پدیده شوم پردازد.

۳. علت انتخاب اثر

اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا را می‌توان اولین تلاش مکتوب جدی در قالب یک «کتاب» دانست که با هدف تحلیل چالش‌های بیماری کرونا در اقتصاد ایران و ارائه راه‌کارهای سیاستی برای حداقل‌سازی تأثیرات منفی آن، پا به بازار چاپ و نشر کتب اقتصادی کشور نهاده است.

از آن‌جاکه انتظار می‌رود این روند از سوی سایر محققان و کارشناسان اقتصادی ادامه یابد، به‌منظور تأکید بر اهمیت و ضرورت پرداخت علمی به موضوع اقتصاد کرونا، معرفی بهتر اثر به جامعه علمی کشور، و ارائه پیشنهادهای تکمیلی به نویسندگان برای بازنگری در چاپ‌های بعدی کتاب مذکور انتخاب شده است و در ادامه مورد نقد و تحلیل قرار می‌گیرد.

۴. نقد و بررسی شکلی اثر

۱.۴ امتیازات و نقاط قوت شکلی

کتاب از حیث نوع و اندازه قلم‌نگارشی، فاصله خطوط از هم، و حاشیه‌گذاری متن در وضعیت خوبی قرار دارد. متن بسیار روان و رساست و با اصطلاحات قابل‌فهم برای عموم مخاطبان تدوین شده است. جلد کتاب با گرافیکی زیبا از نماد ویروس کوئید ۱۹ و قدرت آن در برهم‌زنندگی و نابودی دستاوردهای اقتصادی طراحی شده است، گرچه بهتر بود نمادی از اقتصاد مقاومتی هم به طرح جلد اضافه می‌شد.

۲.۴ کاستی‌ها و نقاط ضعف شکلی

۱.۲.۴ عنوان کتاب

قلم‌عنوان کتاب *اقتصاد کرونا (با اندازه درشت)؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا* (با اندازه کوچک) انتخاب شده است. این‌گونه عنوان‌نویسی نوعی معادل‌سازی «اقتصاد کرونا» با «اقتصاد مقاومتی» را در خود دارد، به‌نحوی که گویا عنوان فرعی و کوچک *اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا* در تبیین و توصیف عنوان اصلی و درشت کتاب، یعنی *اقتصاد کرونا*، است، درحالی‌که این منظور از محتوای کتاب حاصل نمی‌شود.

۲.۲.۴ ایرادهای ویرایشی

کتاب ایرادهای ویرایشی زیادی دارد. از مهم‌ترین این اشکالات می‌توان به مواردی که در جدول ۲ آمده است اشاره کرد.

جدول ۲. متن کتاب و نقد اشکالات ویرایشی

صفحه	متن	اصلاح اشکالات ویرایشی
۹	توجه به اصول طب اسلامی - ایرانی در درمان بیماری	نظر مطرح متخصصان آن است که مجموعه‌ای برای تمام بیماری‌ها، درمان‌ها، و داروها به نام «طب اسلامی» چندان وجود خارجی ندارد و اشاره‌های موجود در منابع اسلامی را نمی‌توان در قالب علم طب اسلامی نام‌گذاری کرد. آن‌چه بیش‌تر قابل طرح است، «طب سنتی» است (بنگرید به وزارت بهداشت ۱۳۹۶؛ مکارم‌شیرازی ۱۳۹۷). اصطلاح «طب اسلامی» در صفحه ۱۷ تکرار شده است.
۱۳	شغل‌های خدماتی اعم از هتل‌داران، رستوران‌داران، و ... شغل‌های روزمزد مثل کارگری، دست‌فروشان، تاکسی‌داران و رانندگان و شغل‌های تولیدی مانند صنف پوشاک	در جایگاه شغل هتل‌داری، رستوران‌داری، دست‌فروشی، و تاکسی‌داری، و رانندگی صحیح است. شغل کارگری همیشه به‌نحو روزمزدی نیست. کلیه فعالیت‌های صنف پوشاک شغل تولیدی نیستند و می‌تواند به بخش توزیع هم مربوط شود.
۸۲	کروناي اقتصادی و کویید نوزده یا آن کرونایی که در عرصه‌های بهداشتی و درمانی ما را متأثر می‌کند از جهاتی بسیار شبیه هم هستند... به‌عنوان مثال، فرض کنید که هر دو نوع این بیماری یعنی رونق اقتصادی و کرونایی که ناظر به سلامت است با یک رشد نمایی تحولات را هم‌راه خودشان می‌آورند.	ظاهراً کلمه «رونق اقتصادی» به اشتباه به‌کار رفته است و منظور «کروناي اقتصادی» بوده است.
۸۴	بعد از این‌که ما بحران‌های مختلفی را از راه اجتماعی - اقتصادی طی کرده‌ایم و عملاً جامعه ما ... شکاف درآمد قابل توجه و شکاف طبقاتی قابل توجهی را پیدا کرده است، حال وارد یک شوکی می‌شویم که این دو باید پیوند بخورند؛ یعنی آن کسی که در صدر طبقه اصل و آن کسی که در ذیل طبقه اصل هستند، این دو باید پیوند بخورند...	آشفته‌گی متن و ابهام در مفهوم برخی از عبارات هم چون «طی کردن بحران‌های مختلفی از راه اجتماعی - اقتصادی» یا «طبقه اصل»!
۸۶	تصور بکنید ما ۱۸ میلیارد دلار ارز ۴۲۰۰ را به ثمن به خس دادیم، رفت و بدون هیچ سامانه‌ای که بتواند این را رصد کند و ...	«ثمن بخس» صحیح است. این اشتباه در صفحه ۱۰۵ تکرار شده است.

صفحه	متن	اصلاح اشکالات و ویرایشی
۹۳	فشار تورمی ناشی از شوک ارزی ۹۷-۹۸ در حال تخلیه شدن است و تورم نقطه به نقطه ما به شدت پایین است و این رکود هم باعث می‌شود که تورم زیاد بالا رود و تورم نقطه به نقطه ما حدود ۳۵ درصد بشود.	«نقطه به نقطه» صحیح است. تورم به معنای «افزایش سطح عمومی قیمت‌ها» است. بنابراین، آن چه بالا و پایین می‌رود، «نرخ تورم» است و نه تورم.
۹۷	من رقم‌های اعلامی مراکز رسمی را با هم جمع زده‌ام... و بسیار هم خوش‌بینانه با دلار برابری با قدرت خرید هم ترکیب کرده‌ام و چیزی حدود ۵۰۰ میلیارد دلار شد یعنی یک میلیارد دلار هم نرسید.	عبارت دقیق نیست.
۱۲۹	امروز دولت‌های مختلف در آمریکا ۶ هزار میلیارد دلار که ۲ هزار میلیارد دلار آن فقط برای حمایت از صنایعی که به خاطر کرونا آسیب دیده‌اند، بودجه تصویب شد و در فرانسه همین‌طور و در چین همین‌طور و بسیار از کشورهای دیگر مداخلات مستقیم دولت را داشته‌اند.	ایرادهای ویرایشی در جمله‌بندی
۱۳۹	ما وارد شرایطی شده‌ایم که فورست ماژور است و اگر از نظر بازار و اندازه بازار و تقاضا برای خرید کالاهای مخصوصاً بهداشتی و درمانی تحلیل کنیم، به یک‌باره در تعداد اعضای جمعیت کشور ضرب شده است، مثلاً اگر روزانه یک میلیون ماسک مصرف داشته‌ایم، ضرب در ۸۵ شده است.	به جای کلمه «فورس ماژور» که اشتباهی «فورست ماژور» درج شده است، کلمه «قوة قاهره» صحیح است. بنابه گزاره خط قبلی متن، باید ضرب در ۸۵ میلیون شود و نه ۸۵. گرچه این جمله ابهام دارد و معلوم نیست که مثلاً اگر مصرف دست‌مال کاغذی یا داروی خاصی در شرایط عادی روزی ۵ میلیون عدد بوده، آیا در دوره کرونا میزان تقاضای آن در تعداد جمعیت کشور ضرب می‌شود؟!
۱۳۹	در هر شرایطی چون ظرفیت‌های تولید یک‌دفعه نمی‌توانند چند برابر شوند، علی‌القاعده در همه‌جای دنیا برای تأمین یک‌سری از اقلامی که پرکشش و پرمصرف هستند، دچار مسئله خواهند شد.	فاعل در جمله دوم جاافتاده است. وقتی تقاضا برای کالایی با تغییر قیمت آن دچار تغییر زیادی شود، گفته می‌شود کالای موردنظر «پرکشش» یا «باکشش» است و اگر میزان تغییر آن در مقابل نوسانات قیمت اندک باشد، گفته می‌شود کالای موردنظر «کم‌کشش» یا «بی‌کشش» است. کالاهای باکشش یا پرکشش کالاهای لوکس، تجملی، و کم‌مصرف هستند. در مقابل کالاهای بی‌کشش یا کم‌کشش، کالاهای ضروری و پرمصرف هستند که ناگزیر تحت هر شرایطی باید مصرف شوند، مثل نان مصرفی (Branson 1989). بنابراین، کالاهای کم‌کشش به حمایت دولت برای قشرهای کم‌درآمد نیاز دارند. از این رو، به نظر می‌رسد عبارت «کم‌کشش و پرمصرف» صحیح باشد.

۳.۲.۴ عدم وحدت رویه در مباحث کتاب

بیشتر مباحث کتاب به صورت یک‌طرفه و تک‌گویی (monologue) است، اما در مبحث ششم، در صفحات ۷۱ تا ۷۴، شاهد درج متن سؤال و در ادامه پاسخ مصاحبه‌شونده به پرسش مطرح‌شده هستیم که بیان‌گر عدم وحدت رویه در ارائه مباحث کتاب است.

۴.۲.۴ سایر اشکالات ظاهری

اول این‌که در شماره‌گذاری صفحات از ارقام عربی به جای ارقام فارسی استفاده شده است. دوم این‌که شماره‌گذاری موارد در صفحه ۱۸۶ از عدد ده شروع شده است. سوم اشتباهات تایپی است که در بخش ضمیمه بیش‌تر دیده می‌شود. پیش‌نهاد می‌شود که در چاپ‌های بعدی کتاب، عنوان هر مبحث به شکل «کنارنویس» یا «بالانویس» در هر صفحه درج شود.

۵. نقد و بررسی محتوایی اثر

۱.۵ امتیازات و نقاط قوت محتوایی

۱. با توجه به جدیدبودن بیماری کرونا و چالش‌های برآمده از آن، موضوع و طرح کتاب بسیار جدید و نوآور است و به‌نوعی می‌توان این کتاب را اولین کتاب در حوزه «تحلیل تأثیرات اقتصادی بیماری کرونا» در کشور قلمداد کرد؛

۲. در مبحث اول (عبدالملکی ۱۳۹۹: ۱۴-۱۸) تقسیم‌بندی و دسته‌بندی راه‌کار پیش‌نهادی در سه دسته کاهش فشار بر کسب‌وکارها، فرصت‌سازی جای‌گزین، و نهادسازی جدید تفکیک منطقی و کاملی به‌نظر می‌رسد. این تفکیک باعث شده است تا خواننده با ذهنی روشن راه‌کارها را از یک‌دیگر تمییز دهد و نگاهی جامع به حل نسبی مشکل پیدا کند؛

۳. راه‌کار مدیریت سمت تقاضا و اولویت‌دهی به خرید دولت یا نهادها از کسب‌وکارهایی که آسیب جدی دیده‌اند (همان: ۱۵)، از جمله راه‌کارهای مفید و ارزش‌مند کتاب ارزیابی می‌شود؛

۴. توجه به این مطلب که در وضعیت فعلی باید کسری بودجه بیش‌تری را انتظار داشته باشیم و باید اصلاح ساختار بودجه به‌نحو جدی‌تری تعقیب شود تا بتوان بودجه را متناسب با شرایط اصلاح کنیم (همان: ۳۵) از دیگر توصیه‌های قابل‌تأمل کتاب است.

۵. یکی دیگر از پیش‌نهادهای مناسب کتاب پیش‌نهاد «تقویت پدافند غیرعامل قبل از وقوع بحران و شناسایی نشانه‌های بروز بحران و شاخصه‌های موقعیت‌های زرد و قرمز و پیش‌بینی واکنش‌ها و راه‌کارهای فوری و غیرفوری برای هریک از این موقعیت‌ها» (همان: ۶۵) «تقویت شبکه‌ی رصد هوشمند اطلاعات اقتصادی در ارتباط مستمر با سامانه‌های اقتصادی کشور» (همان: ۷۲) است. شاید فواید اجرای این راه‌کار برای مدیریت بهتر بحران‌های آتی باشد، اما تجربه‌آموزی از وضعیت فعلی و انتقال آن راه‌کاری ارزشمند ارزیابی می‌شود.

۶. از دیگر پیش‌نهادهای قابل توجه ارزش‌مند کتاب، لزوم هوشمندانه‌بودن حمایت‌ها از کسب‌وکارهای آسیب‌دیده از کروناست. در این پیش‌نهاد بیان شده است که تدابیر دولت باید به صورت هدف‌مند و به صورت بسته‌ای منسجم و متمرکز باشد تا کاملاً به هدف خود اصابت کند، یعنی لازم است آسیب‌دیده‌ترین کسب‌وکارها بیش‌ترین نفع را از لحاظ اخذ حمایت‌ها داشته باشند (همان: ۱۰۱).

۷. پیش‌نهاددهی راه‌کارهای اصلاح و تقویت کسب‌وکارهای کوچک و متوسط توسط صاحبان مشاغل با نگاه اقتصاد خرد و مدیریت مالی از جمله پیش‌نهادهای عملیاتی و کم‌هزینه‌ای است که در این کتاب بارها به خوبی به آن اشاره شده است. برای نمونه در مبحث یازدهم، راه‌کارهایی چون بازنگری در مدل کسب‌وکار و کانال‌های توزیع محصولات با استفاده حداکثری از فناوری‌های موجود، روش کایزر یا بهبود مستمر برای کاهش هزینه‌ها، بازنگری در ترکیب بدهی و سرمایه‌تیین‌شده شرکت، و توصیه‌هایی هم‌چون استفاده از صندوق‌های قرض‌الحسنه خانگی یا مسجدی و ایده‌پردازی‌های جدید ارائه شده است (همان: ۱۲۲-۱۲۶).

۲.۵ کاستی‌ها و نقاط ضعف محتوایی

۱.۲.۵ انتخاب نامناسب قالب اثر

این کتاب درباره‌ی تحلیل تأثیرات بیماری کرونا در مدتی که از ورود این بیماری به کشور کم‌تر از دو ماه گذشته بود (فروردین ۱۳۹۹) چاپ شده است و بدیهی است که بخش زیادی از تأثیرات شیوع بیماری و سیاست‌های اتخاذی قابل‌رصد نبوده که به ناصحیح‌بودن برخی از گزاره‌ها منجر شده است. برای نمونه، می‌توان به موارد جدول ۳ اشاره کرد.

جدول ۳. ناصحیح بودن برخی از گزاره‌ها در کتاب

صفحه	متن کتاب
۱۴	سهم بیمه کارفرما در این سه ماهه دریافت نشود.
۲۳	این ماجرا (شیوع بیماری کرونا) در ایران شروع شد و احتمالاً سه تا چهار ماه طول می‌کشد.
۲۷	ترکیه هیچ‌کدام از آمارهای (مرتبط با کرونا) را منتشر نمی‌کند.
۳۰	ترس از کرونا تعطیلی هیئت دولت را به دنبال داشته است.
۳۱	فضای رسانه‌ای کاری می‌کند که مردم به شدت بترسند و این یک خیانت است.
۴۷	حال که ایام عید است، به عنوان مثال...
۶۷	بنده بسیار تلاش کردم تا حدود هفت‌هفت روز قبل یعنی روز جمعه هفته گذشته، که هم از طریق آن نامه که به اتفاق چهار نفر دیگر از منتخبین مجلس شهر تهران ارسال کرده بودیم و...
۱۴۷	احتمالاً تا برج ۳-۴ در بحران باشیم.

البته صرف بیان تحلیل و ارائه پیش‌نهاد توسط محققان حتی در روزهای اول ورود بیماری به کشور جهت هشداردهی به مسئولان، برنامه‌ریزی بهتر و سریع‌تر، و نیز ایجاد جریان هم‌فکری و مشاوره‌ای بین اقتصاددانان برای تقلیل تأثیرات ناگوار این بحران در اقتصاد کشور امری ضروری است، اما قالب «کتاب» ساختار و قالب مناسبی برای ارائه مباحث به این شکل نیست، چراکه هر قالبی در ارائه محتوای علمی حاوی اطلاعات، نشانه‌ای از ماندگاری تحلیل‌ها، و بقای توصیه‌های نویسندگان است. به‌یانی خوانندگان کتاب هیچ‌گاه انتظار ندارند که توصیه‌های بیان‌شده در کتاب تاریخ مصرف کوتاه در حد یک تا دو ماه داشته باشند.

عموماً در فضای علمی این دسته از مباحث علمی در قالب دست‌نامه (handbook)، گزارش سیاسی، ماه‌نامه، و فصل‌نامه منتشر می‌شود که دوره نشر کوتاهی دارند و خوانندگان باتوجه به قالب ارائه آثار متوجه این نکته خواهند بود که ممکن است این تحلیل‌ها و پیش‌نهادها در دوره زمانی کوتاهی (مثلاً در شماره بعدی مجله) اصلاح و تکمیل شود. از این رو، باتوجه به کوتاه‌بودن دوره دریافت اطلاعات شناخت ابعاد و تأثیرات بیماری کرونا در اقتصاد کشور و احتمال بالای تغییر و تصحیح دیدگاه‌ها در میان‌مدت و بلندمدت، انتخاب قالب «کتاب» برای مباحث ارزش‌مند پرداخته‌شده در این اثر مطلوب ارزیابی نمی‌شود.

البته پس از اتمام بحران کرونا تبیین تجربیات ارزش‌مند در خصوص نحوه عملکرد و مدیریت اقتصادی دوره بحران و تحلیل نقاط ضعف و قوت این جریان برای بهره‌گیری در بحران‌های آتی در قالب «کتاب» توجیه‌پذیری بیش‌تری خواهد داشت.

۲.۲.۵ عدم مطالعه تجارب اقتصاد سایر کشورها در مقابله با بیماری کرونا

از آن‌جا که چالش‌های اقتصادی بیماری کرونا منحصر به اقتصاد ایران نیست، ضروری می‌نمود که تجارب مفید کشورهای دنیا در مقابله با تأثیرات مخرب اقتصادی این بیماری به‌نحو مفصل‌تر و کاربردی‌تر ارائه و تحلیل می‌شد، اما عموم مباحث این کتاب با گذر از کنار این تجارب مهم صرفاً اشاره کوچکی به برخی از تجارب جهانی داشته‌اند که به‌هیچ‌وجه کافی به‌نظر نمی‌رسد.

۳.۲.۵ راه‌کارهای غیراقتصادی

ماهیت و جنس برخی از راه‌کارهای پیش‌نهادشده در کتاب از نوع غیراقتصادی است، درحالی‌که عنوان و موضوع کتاب به مباحث اقتصادی محدود شده است. از جمله این راه‌کارها می‌توان به پیش‌نهاد «توجه به اصول طب اسلامی - ایرانی در درمان بیماری کرونا» (عبدالملکی ۱۳۹۹: ۹) و «سخت‌گیری بسیار جدی در انواع آمدورفت‌های خیابانی از روز ۲۷ اسفندماه تا روز ۱۵ فروردین‌ماه در تمام شهرهای بزرگ کشور» (همان: ۶۸) اشاره کرد. البته تعداد این نوع از راه‌کارها اندک است.

۴.۲.۵ استفاده نابه‌جا از اصطلاحات تخصصی

برخی از اصطلاحات تخصصی نابه‌جا استفاده شده است. برای نمونه، می‌توان به موارد جدول ۴ اشاره کرد.

جدول ۴. اصطلاحات تخصصی نابه‌جا

صفحه	متن کتاب	توضیح
۱۰	خودداری دولت و بانک‌ها از تسلب نقدینگی (فعالیت شبکه بانکی براساس پروتکل‌های بهداشتی)	پروتکل‌های بهداشتی اصطلاح خاص با مفهوم مشخص و جاافتاده است. ارائه‌سازی از این اصطلاح برای رعایت سلامت نظام پولی و بانکی چندان به‌جا به‌نظر نمی‌رسد.
۵۳	در تب کرونا در ایران و در چین به‌صورت غیرمنطقی شاخص رشد در ایران رشد می‌کرد. اما در روزهای گذشته متأسفانه این رشد منفی شده است.	بہتر بود گفته می‌شد «در تب کرونا در ایران و در چین به‌صورت غیرمنطقی تغییرات شاخص بورس مثبت بود، اما در روزهای گذشته متأسفانه این شاخص منفی شده است». شاخص رشد افزایش می‌یابد یا متأسفانه نرخ رشد منفی شده است.
۵۵	سومین عاملی که می‌تواند رکود را تشدید کند، تسلب نقدینگی به‌معنای عدم گردش پول است.	تصلب که در چندجای کتاب با املائی اشتباه «تسلب» درج شده است، به‌معنای سخت و محکم شدن است مثلاً گفته می‌شود تصلب شرایین، یعنی سخت شدن شریان‌ها که نوعی بیماری است (نعت‌نامه ۱۳۵۹: ذیل

صفحه	متن کتاب	توضیح
		مدخل «تصلب». در فرهنگ فارسی عمید، تصلب به مفهوم سخت و سفت شدن آمده است و بیان شده که در علم پزشکی تصلب شرایین، به معنی سفت و سترشدن دیواره سرخرگ‌ها و تنگ شدن راه جریان خون است (عمید ۱۳۷۱).
۵۶	... این جریان چرخش پول در کلان اقتصاد کشور است ... دوماً منبعی که ما برای چرخش نقدینگی داریم، این است که ...	در مبحث پنجم از اصطلاح چرخش نقدینگی در معنایی مترادف با گردش نقدینگی و عدم ته‌نشین پول در یک بخش خاص استفاده شده است، اما آنچه در ادبیات اقتصادی بیش تر مطرح می‌شود «سرعت گردش پول» (velocity of money) است. سرعت گردش پول تعداد دفعاتی است که پول در یک دوره زمانی معین دست‌به‌دست می‌شود. سرعت گردش پول به علل و عواملی از جمله وضعیت و شرایط اقتصادی از نظر رونق و رکود، ارزش پول داخلی در قبال ارزهای خارجی، قدرت خرید، حجم مبادلات اقتصادی، شرایط اعتبار و تسهیلات‌دهی بانکی، و ... بستگی دارد (Branson 1989). به نظر می‌رسد نظر این بخش کتاب از چرخش نقدینگی همان سرعت گردش پول است. استفاده از اصطلاح کم‌تر شناخته‌شده «چرخش نقدینگی» حداقل از دو حیث محل ایراد است. اولاً نقدینگی با پول به لحاظ ماهیتی تفاوت دارد و نویسنده مشخص نکرده است که منظور او دقیقاً نقدینگی است یا پول. ثانیاً اصطلاح چرخش نقدینگی گاهی برای تبدیل نقدینگی از پول به شبه پول یا برای تبدیل سپرده‌ها از «دیداری» (کوتاه‌مدت) به «غیردیداری» (بلندمدت) استفاده می‌شود.
۶۰	مالیات بر عایدی سرمایه یا به اصطلاح عامیانه مالیات برای سودهای بادآورده یک نوعی از مالیات است که ...	این معادل‌سازی دقیق نیست.

۵.۲.۵ ادعاهای اثبات‌نشده

برخی از گزاره‌های بیان‌شده در کتاب در حد ادعا باقی مانده و دارای رنگ‌وبوی سیاسی و فاقد استدلال‌های علمی است. عموماً در قالب‌هایی هم‌چون کتاب این نوع بیان گزاره و ادعای اثبات‌نشده چندان جایگاهی ندارد و به ضعف اثر مینجامد. برای نمونه، می‌توان به موارد جدول ۵ اشاره کرد.

جدول ۵. برخی از ادعاهای اثبات‌نشده در کتاب

صفحه	متن کتاب
۲۳	سیاست‌گذاران ما به این مسئله (جای‌گزینی سیاست‌های ایمن‌سازی به‌جای تعطیل کردن اقتصاد) توجه اندکی دارند و مسئله اقتصادی کرونا را مهم نمی‌دانند (عبدالملکی ۱۳۹۹: ۲۴، ۲۵).
۲۶	اندازه اقتصاد ما نهایتاً ۵۰۰ میلیارد دلار است. وقتی ۱۰ درصد از اقتصاد ما افت می‌کند، پیش‌بینی ما این است که ظرف دوسه ماه آینده با یک رشد اقتصادی منفی ۲۰ تا ۲۵ درصد مواجه بشویم. همه افت شاخص‌های اقتصادی از زمانی رخ داده است که آقای جهانپور اعلام کردند: «کرونا وارد ایران شده است». به این نحوه اعلام و هم‌چنین به تأثیر آن روی شاخص‌ها بسیار مشکوک هستیم. چه‌طور انتظارات در کشور ما و انتظارات اقتصادی دنیا نسبت به کشور ما در دست چند پزشک رها هستند؟ این‌ها چند واحد خرد و کلان و بین‌الملل گذرانده‌اند که همه مقدرات کشور را رقم می‌زنند؟
۲۸	ایتالیایی‌ها که پسررفته‌ترین کشور در بین کشورهای اروپایی هستند. نظام پزشکی ما سال‌هاست برای ورود جوان‌های ما در عرصه پزشکی ممانعت به‌خرج می‌دهد، چراکه بازار پزشکی انحصاری شده است.
۳۱	بخش اقتصادی دولت رسماً در فضای رسانه‌ای به حاشیه رفته است.
۵۰	متأسفانه مسئولان بانک مرکزی و دولت اقتصاد را رها کرده‌اند، و گرنه مدیریت کردن اقتصاد آن قدر هم سخت نیست.
۵۶- ۵۷	متأسفانه در روزهای اخیر یکی از اتفاقات بدی که افتاده است، این است که بانک‌ها اعلام کرده‌اند که وام نمی‌دهیم و فعالیت‌های بانکی اقتصاد کرونا را کاهش می‌دهیم. به‌خاطر این‌که همکاران ما در شبکه بانکی مریض شده‌اند و تعدادی فوت کرده‌اند و نمی‌شود...
۶۷	اقتصاد شاهد یک رکود کوتاه‌مدت اما بسیار عمیق خواهد بود.
۱۴۶	بودجه‌های پژوهشی قابل‌توجهی در بعضی از مجموعه‌های پژوهشی در کشور وجود دارد؛ از پژوهشکده پولی و بانکی کشور گرفته تا پژوهشکده‌های اقتصادی تا مؤسسه عالی پژوهش مؤسسه کار و تأمین اجتماعی و خیلی از مؤسسه‌ها مثل معاونت علمی ریاست‌جمهوری در دانشگاه‌ها و پژوهشکده‌های وابسته به دانشگاه هستند.
۱۵۳	دور جدید خصومت‌های اقتصادی از اواسط دهه ۱۳۸۰ به آرامی شکل گرفت. لازم به ذکر است که تا آن زمان انقلاب اسلامی سه جنگ جدی را پشت سر گذارده بود. جنگ نظامی که تمام شده بود، ۲. جنگ فرهنگی که بعد از دفاع مقدس شروع شده و... این جنگ هم‌چنان با شدت کم‌تر در جریان است و ۳. جنگ سیاسی که با آغاز دوره اصلاحات در دوم خردادماه ۱۳۷۶ شروع شد و در سال‌های ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ شکست آن به‌طور تقریبی رقم خورد. به‌طور کلی خطر این سه جنگ از سر نظام و ملت رد شد.

ضعف ادعاهای اثبات‌نشده فوق تاحدودی برای خواننده مشخص است. به‌منظور پرهیز از تطویل بحث به تبیین یک مورد از موارد فوق (بنگرید به عبدالملکی ۱۳۹۹: ۵۶، ۵۷) می‌پردازیم. اولی یکی از دلایل تصمیم بر کاهش ساعات کار شعب بانکی کاهش ساعات حضور و تجمع مراجعه‌کنندگان در سالن‌های سربنسته شعب بانک‌ها و پیش‌گیری از ابتلای مشتریان بانکی و عموم مردم به بیماری کرونا بوده است و نه صرفاً سلامت کارکنان شعب

بانکی؛ دوم این که امروزه بخش زیادی از خدمات بانکی هم چون اطلاع رسانی، دریافت مشخصات و مدارک مشتری، و نقل و انتقال وجوه به شکل غیر حضوری و اینترنتی انجام می شود که نظام بانکی در ایام شیوع کرونا سعی داشته است تا به نحو مطلوب تر و گسترده تری از این فرصت استفاده کند. بنابراین، نمی توان محدودیت های ساعات کاری بانک ها را دلیلی بر ادعای عدم همکاری شبکه بانکی با مشتریان به بهانه صرفاً حفاظت از جان کارکنان بانکی قلمداد کرد.

۶.۲.۵ عدم تصریح مباحث به سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی

عنوان کتاب حاضر *اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کروناست*. به عبارتی، خریداران و خوانندگان کتاب با این پیش فرض که قرار است مباحث را در بستر مفاهیم، اصطلاحات، و سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی دنبال کنند، سراغ این اثر می آیند، اما آنچه عملاً در کتاب وجود دارد، مباحثی است که گرچه بی ارتباط با روح اقتصاد مقاومتی نیست، رابطه چشم گیری با این اقتصاد ندارد. در مباحث سیزده گانه کتاب به ندرت دیده می شود که ضمن اشاره مستقیم و صریح به «سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی»، بین اقتصاد دوره کرونا و الزامات این نوع اقتصاد پیوند منطقی برقرار شود، در حالی که سیاست های اقتصاد مقاومتی با رویکرد جهادی، انعطاف پذیر، فرصت ساز، مولد، درون زا، پیش رو، و برون گرا تهیه و ابلاغ شده و در حوزه های مختلف خصوصاً نظام مالی و بانکی قابل برنامه ریزی و اجراست (بنگرید به قلیچ و خوانساری ۱۳۹۴).

اقتصاد مقاومتی تلاشی برای تقویت بنیه های اقتصادی کشور در مقابل شوک های داخلی و خارجی است. گرچه تا به امروز فشارها و تحریم های اقتصادی، بزرگ ترین دلیل برای اجرای این نوع اقتصاد در کشور بوده است، از آن جاکه شیوع بیماری کرونا به منزله یک شوک بیرونی به تحمیل محدودیت ها و هزینه های زیاد بر فعالیت های اقتصادی منجر شده است، تحقق اقتصاد مقاومتی ضرورت بیش تری یافته است. از این رو، توصیه های اقتصاد مقاومتی در سه محور کلی افزایش استفاده از ظرفیت و توان نظام تولید، بازطراحی و اصلاح نظام توزیع، و تغییر در برخی از الگوهای نظام مصرف قادر است که اقتصاد کشور را با هزینه های کم تر و در مدت زمان کوتاه تر از این شوک بیرونی و پیش بینی نشده خارج کند. از این نظر، بهتر بود که محتوای کتاب حاضر، با شفاف سازی ارتباط مستقیم توصیه های خود با رویکردهای مذکور و هریک از ۲۴ بند سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی، به عنوان خود نزدیک تر می شد.

۷.۲.۵ قوت و جامعیت نداشتن برخی راه‌کارها

۱.۷.۲.۵ بی‌توجهی به محل تأمین منابع برای اجرای راه‌کارها

بخشی از راه‌کارهای توصیه‌شده در کتاب به اعطای معافیت‌های مالیاتی، پرداخت تسهیلات ارزان‌قیمت به مشاغل آسیب‌دیده از کرونا، و احیای نظام کوپن دولتی اشاره دارد. این درحالی است که بنابه واقعیت‌های امروز اقتصاد ایران، دولت به‌علت تنگناهای بودجه‌ای ناشی از مشکلات ساختاری بودجه، تحریم‌های گسترده بین‌المللی، کاهش فروش نفت، افت قیمت جهانی نفت، و رکود چند ساله اقتصادی با مشکل شدید کسری بودجه روبه‌روست.

توصیه‌های هزینه‌بردار برای بودجه دولت باید به انضمام راه‌کارهای بهینه برای طریقه تأمین منابع آن صورت گیرد وگرنه راحت‌ترین اقدام دولت فشار به ترازنامه شبکه بانکی و بانک مرکزی و در نتیجه افزایش پایه پولی و ناترازی بیش‌تر شبکه بانکی خواهد شد. اهمیت این مطلب از آنجا ناشی می‌شود که دولت دوازدهم در سال آخر خود قرار دارد و افزایش نقدینگی از کانال خلق پول با یک تأخیر زمانی تأثیرات تورمی خود را در دولت آتی نشان خواهد داد. از این حیث، ممکن است دولت با نگاهی کوتاه‌مدت دست به اقداماتی بزند که در بلندمدت تأثیرات منفی هم‌چون رشد نرخ تورم و تعمیق رکود اقتصادی را برجای گذارد. بنابراین، ضرورت دارد کلیه توصیه‌های کارشناسان به حمایت‌گری مالی دولت از کسب‌وکارهای آسیب‌دیده از بحران کرونا از مسیر تأمین کم‌هزینه منابع برای اقتصاد کلان صورت پذیرد تا در آینده نزدیک شاهد حجم‌سازی پولی، رشد نقدینگی، و نرخ تورم نباشیم.

مورد دیگر، توصیه به امهال مطالبات و تعویق اقساط تسهیلات بانکی به‌منظور همراهی با آسیب‌دیدگان است. در اصل موضوع همراهی با آسیب‌دیدگان اقتصادی بیماری کرونا شک‌و‌تردیدی نیست، اما سیاست‌های دستوری از جمله تعویق دریافت مطالبات باید در کنار جریان پرداخت ماهانه سود سپرده بانکی، که تعهد شبکه بانکی به سپرده‌گذاران است، دیده شود. از این نظر، فشار به شبکه بانکی بدون ملاحظات ترازنامه‌ای می‌تواند بانک‌ها را برای جبران فاصله ایجادشده به سمت بنگاه‌داری و سفته‌بازی در بازارهای ارز، مسکن، و طلا سوق دهد. از این رو، همانند بند قبل لازم است تا کارشناسان، با در نظر گرفتن تمام جوانب اقتصادی و محدودیت‌های بودجه‌ای و ترازنامه‌ای، توصیه‌هایی را برای دولت و شبکه بانکی ارائه کنند. این مهم در عموم راه‌کارهای پیش‌نهادشده در کتاب مغفول مانده است.

۲.۷.۲.۵ پیش نهاد کدگذاری سکه‌های طلا

مبحث چهارم، با اشاره به بازار آشفته خرید و فروش طلا، توصیه کرده است که بانک مرکزی برای سکه‌های طلا از یک رمزینۀ پاسخ سریع (QR code) استفاده کند تا دولت با شناسایی مبادلات امکان اخذ مالیات بر سود را داشته باشد (عبدالملکی ۱۳۹۹: ۵۰).

در حاشیۀ این پیش‌نهاد خام سؤالاتی قابل طرح است که در کتاب پاسخی برای آن دیده نمی‌شود. این پیش‌نهاد در کدام اقتصاد کشورهای جهان به‌نحو موفق اجرا شده و منافع و هزینه‌های آن چه بوده است؟ تکلیف تعداد انبوهی از سکه‌هایی که پیش‌ازین توزیع شده و در حال حاضر در دست مردم است، چه می‌شود؟ باتوجه‌به ترس از شفاف‌سازی و نگرانی از پرداخت مالیات، آیا راه‌کاری برای تشویق دارندگان سکه به مشارکت در این طرح و تعویض سکه‌های خود با سکه‌های رمزگذاری‌شده وجود دارد؟ تکلیف سکه‌های طلا که به‌صورت هدیه بین افراد ردوبدل می‌شوند چیست و چگونه می‌توان، هنگام ثبت تغییر مالکیت سکه‌ها در سامانۀ مربوط، بیع یا هبه‌بودن انتقال را اثبات کرد؟ فراخوان تعویض سکه‌های قدیم با سکه‌های رمزدار و رمزگذاری‌آن‌ها چه اثری و به چه میزان بر صعود یا نزول نرخ طلا و سکه می‌گذارد و آیا این اقدام می‌تواند به ایجاد موجی از تغییر قیمت‌ها در بازار طلا و سایر بازارهای موازی منجر شود؟

به‌هرحال، بیان هر پیش‌نهادی بدون لحاظ جوانب کار و پاسخ‌دهی به ابتدایی‌ترین ابهامات و پرسش‌های حول آن صرفاً به تضعیف اعتبار علمی پیش‌نهاد مینجامد.

۳.۷.۲.۵ افزایش چرخش نقدینگی در اقتصاد ایران

مبحث پنجم پیش‌نهاد افزایش گردش پول در اقتصاد کرونازده ایران را مطرح کرده است (عبدالملکی ۱۳۹۹: ۵۶)، درحالی‌که تأثیرات احتمالی این راه‌کار در افزایش سطح عمومی قیمت‌ها مطابق با نظریۀ مقداری پول (quantity theory of money) مغفول مانده است. در نظریۀ مقداری پول بیان می‌شود که میزان پول در اقتصاد مستقیماً با قیمت کالاها و خدمات هم‌حرکتی دارد و تقریباً تمامی اقتصاددانان با تئوری مقداری پول در بلندمدت موافق هستند. براساس این نظریه، یک ارتباط علی بین عرضه پول و سطح قیمت‌ها وجود دارد و میزان پول در گردش در یک دوره معین معادل با سطح قیمت کالاها و خدمات به‌فروش‌رفته می‌شود. عرضه پول (M) ضرب‌در سرعت گردش پول (V) برابر است با سطح قیمت (P) ضرب‌در حجم مبادلات کالاها و خدمات (T). به‌بیان روشن‌تر، این مبادله عبارت است از: $(M \times V = P \times T)$ (Branson 1989).

در این میان، لازم بود ابتدا سطح انطباق نظریهٔ مقداری پول با واقعیت‌ها و تجارب اقتصاد ایران تبیین می‌شد. سپس، براساس نتایج به‌دست‌آمده از این بخش، تأثیرات راه‌کار پیش‌نهاددهنده مبنی بر افزایش گردش پول و تغییرات احتمالی سطح عمومی قیمت‌ها تبیین می‌شد. به‌هرروی، پیش‌نهاد افزایش سرعت گردش پول در اقتصاد ایران برای کاهش تأثیرات رکودی ناشی از بیماری کرونا به تبیین و تحلیل بهتر از جنبهٔ مورد‌ذکر نیاز دارد.

۴.۷.۲.۵ محدودیت رفت‌وآمد در ابتدای سال ۱۳۹۹ و پرداخت حداقل حقوق

توسط دولت

در مبحث ششم پیش‌نهاد شده است که در ابتدای سال ۱۳۹۹ محدودیت‌های شدید رفت‌وآمدی وضع شود و دولت به‌منظور جبران جریان درآمدی ازدست‌رفته برای شاغلان بخش دولتی، بخش عمومی، بخش خصوصی، و حتی خویش‌فرمایان و بی‌کاران (که در اسفند ۱۳۹۹ به مراکز کاریابی مراجعه کردند و خودشان را به‌عنوان بی‌کار اعلام کرده‌اند)، حداقل حقوق را مستقیماً به حساب سرپرست خانوار واریز کند. در عوض در بازهٔ سه‌هفته‌ای از ۲۷ اسفند تا ۱۵ فروردین، ایشان مکلف می‌شوند که ترددی به‌صورت خودرو در سطح شهر نداشته باشند (عبدالملکی ۱۳۹۹: ۶۷-۷۱).

اجرای این راه‌کار (که البته محقق نشد) با موانع بزرگی هم‌راه است. اول این که تفکیک خودروسوارانی که کار ضروری هم‌چون مراجعه به بیمارستان یا رسیدگی به وابستگان سال‌خورده و تنهادرمنزل دارند، از افراد یگر به‌غایت دشوار و هزینه‌بر است. دوم آن که محل تأمین منابع پرداخت حداقل حقوق توسط دولت به گروه‌هایی هم‌چون خویش‌فرمایان یا مشاغل بخش خصوصی مشخص نشده است. سوم این که شناسایی حساب سرپرست خانوارهایی که در سامانهٔ یارانه‌های ماهانه عضویت ندارند، زمان‌بر است. چهارمین نکته آن که تعطیلی سه‌هفته‌ای شعب بانکی برای آحاد جامعه خصوصاً دارندگان چک‌هایی که بر مصرف وجوه آن از پیش برنامه‌ریزی کرده‌اند، نشدنی است. پنجم این که باتوجه به سفرهای مکرر داخلی و خارجی مردم پس از بازهٔ پیش‌نهادشده، احتمال آن که سه هفته قرنطینهٔ شدید (با فرض جبران درآمدهای ازدست‌رفته) بیماری کرونا را مهار کند سخت باورپذیر است. ششم آن که پیش‌نهاددهنده، با ذکر بدون سند این مطلب که «بهترین تجارب دنیا در کشورهای موفق حاکی از این است که فقط با چنین قیدهایی سخت‌گیرانه‌ای امکان گذر سریع از دورهٔ شیوع گسترده وجود دارد»، از مماشات مقامات اجرایی کشور در اجرای پیش‌نهاد مذکور سخن به‌میان می‌آورد (همان: ۷۰). با گذشت

حدود پنج ماه از ورود کرونا به ایران و حدود هفت ماه از تجربه جهانی در مقابله با این بیماری، هیچ شواهدی از موفقیت سیاست اعمال قرنطینه شدید خانگی و وضع مقررات منع رفت و آمد در شهرها در دست نیست. امروزه کارشناسان به اتفاق به این نتیجه رسیده‌اند که مردم جهان باید تا چند ماه آینده (حداقل تا زمان کشف واکسن و ویروس کوید ۱۹)، زندگی در کنار ویروس کرونا را بپذیرند و با رعایت کامل فاصله‌گذاری اجتماعی و دستورالعمل‌های بهداشتی به کسب و کارهای خود مشغول شوند تا جهان با کم‌ترین هزینه و خسارتی از این دوره عبور کند.

۵.۷.۲.۵ تأمین منابع حمایتی دولت از سه محل

در انتهای مبحث ششم (عبدالملکی ۱۳۹۹: ۷۴) پیش‌نهادهایی برای جبران کسری بودجه شامل استفاده از درآمدهای ناشی از صرفه‌جویی در مصرف بنزین، فروش اوراق دولتی، و ممانعت از فرار مالیاتی ذکر شده است.

درخصوص مورد اول، یعنی استفاده از منابع صرفه‌جویی شده در یارانه بنزین، می‌توان چنین گفت که با توجه به این که کاهش دستوری عبور و مرور خودروها چندان کارساز نیست و می‌تواند به هزینه‌های اجتماعی، اقتصادی، و گاهی سیاسی بینجامد، صرفاً می‌توان بر درآمدهای ناشی از صرفه‌جویی اختیاری مصرف بنزین تکیه داشت که مبلغ زیادی نخواهد بود.

راه‌کار انتشار اوراق دولتی و تجهیز منابع خرد و متوسط راه‌کاری مفید و در سطح استانداردهای جهانی به نظر می‌رسد، درحالی که با توجه به هدف‌گذاری نرخ تورم توسط بانک مرکزی در بازه ۲۰ تا ۲۴ درصد (برای دوره منتهی به خرداد ۱۴۰۰) و ضرورت جلوگیری از سلطه مالی دولت بر سیاست‌های پولی بانک مرکزی و برداشت از خزانه و خلق پول پر قدرت، مزیت و ضرورت اجرای این راه‌کار بسیار بیش‌تر نمایان خواهد بود.

راه‌کار سوم، که به جلوگیری از فرار مالیاتی اشاره دارد، راه‌کار معقول، لازم، و کارسازی است که البته این راه‌کار با توجه به ضرورت فراهم‌بودن زیرساخت‌های اطلاعاتی، فنی، و حقوقی حداقل در کوتاه‌مدت برای تأمین منابع فوری حمایتی دولت کمی دور از دست‌رس می‌نماید.

۶.۷.۲.۵ سبد هوشمند کالا

در مبحث ششم «استفاده از سبد هوشمند کالا» پیش‌نهاد داده شده است. خلاصه این پیش‌نهاد آن است که در حال حاضر زیرساخت بسیار عالی در کشور به اسم کارت هوشمند

ملی وجود دارد. وقتی تقاضا از بازار در مورد مواد غذایی یا ملزومات بهداشتی هم‌چون ژل ضد عفونی‌کننده و ماسک بیش‌تر می‌شود، می‌توان با ایجاد سبد هوشمند کالا ملزومات خانوارها را تا سهم مشخصی در اختیار ایشان قرار داد. البته نیازهای مردم و مناطق مختلف با یک‌دیگر متفاوت است و این را می‌توان به تشخیص استانداردها یا شورای فرهنگی استان‌ها سپرد تا تضمین دسترسی به سبد کالا را برای مردم منطقه خود فراهم کنند. این راه‌کار نه هزینه‌ای برای دولت دارد، نه قرار است کار جدیدی ایجاد شود، و نه قرار است کسب‌وکار عده‌ای بر اثر آن به‌خطر بیفتد. فقط افراد با ثبت کد ملی خود از فروشگاه‌های بخش دولتی، خصوصی، و تعاونی خرید می‌کنند و به دولت اعلام می‌کنند که من این خرید را انجام داده‌ام و دیگر تا ماه آینده که می‌توانم کالا را از طریق شبکه بگیرم، به آن نیاز ندارم. در این راه‌کار، تعدادی فروشگاه تعیین و اعلام می‌شوند تا مردم از آن‌ها خرید کنند. حتی بخش خصوصی و تعاونی هم می‌توانند به این شبکه بپیوندند و متناسب با تراکنش‌های آن فروشگاه این اطمینان حاصل می‌شود که محصولات سبد هوشمند به‌دست مردم رسیده است (عبدالملکی ۱۳۹۹: ۷۵-۷۹).

پیش‌نهاد مذکور به‌نوعی احیای طرح کوپن کالا این بار به‌شکل جدید و بر بستر کارت‌های ملی هوشمند است (استفاده از کوپن به‌شکل کاغذی و سستی آن در مبحث دوازدهم پیش‌نهاد شده است).^۱ این راه‌کار در مواقع بسیار بحرانی، در شرایط کمبود مواد مصرفی، و در صورت فراهم‌بودن زیرساخت‌های فنی و سامانه‌ای قابلیت اجرا دارد، اما استفاده از این طرح برای گذر از دوران رکود کرونا با موانع ذیل همراه است.

اول این‌که در کشور تعداد بسیاری مغازه، فروشگاه‌های کوچک، و خرده‌فروشی وجود دارد. صرف‌اعلام یک‌سری فروشگاه‌های خاص برای تهیه سبد کالا و فروش آن به متقاضیان و طبیعتاً محروم‌کردن سایر فروشگاه‌ها از تهیه آن دسته از ملزومات، علاوه‌بر کاهش سطح درآمدی، موجب طرد مشتریان و ازدست‌رفتن بازار محلی آن‌ها در میان‌مدت خواهد شد. هم‌چنین، با توجه به زیرساخت‌های فنی موجود، مشارکت تمامی فروشگاه‌های کشور حتی در مناطق دورافتاده و محروم در طرح مزبور و اتصال به سامانه‌های اطلاعاتی فرایندی زمان‌بر و پرهزینه خواهد بود.

دوم این‌که تعیین سقف واحدی برای مصرف تمام خانوارها کاری دشوار و تاحدی ناشدنی است. بدیهی است میزان مصرف هر خانوار (از ملزومات گنجانده‌شده در سبد هوشمند کالا) متفاوت با خانوار دیگر است و در صورت نیاز بیش‌تر، تأمین این ملزومات از خارج از سامانه طراحی شده امری بسیار دشوار و همراه با هزینه‌های مازاد است.

سوم آن که هرگونه سیاست‌گذاری و ارائه راه‌کارهای اقتصادی باید با لحاظ تمامی بازخوردهای داخلی از یک‌سو و بازخوردهای بیرونی و بین‌المللی از سوی دیگر صورت پذیرد. در بخش داخلی، اعلام یک‌سری از کالاها به‌عنوان سبد هوشمند کالا موجب ارسال این نشانه (سیگنال) به بخش تولید، توزیع، و مصرف است که حتماً برای تأمین این دسته از کالاها محدودیت وجود دارد و این نشانه کافی است تا انگیزه احتکار و بهانه‌های افزایش قیمت‌ها فراهم شود. هم‌چنین، ایجاد موج نگرانی از اتمام سهمیه ماهانه می‌تواند تأثیرات اجتماعی و روحی- روانی زیادی را در جامعه، خصوصاً در دهک‌های پایین اقتصادی، بگذارد.

در بخش خارجی هم باید متوجه این نکته بود که شرکای تجاری و بازرگانی کشور و سرمایه‌گذاران خارجی بخش خصوصی به کلیه اخبار و سیاست‌های اقتصادی دولت هوشیار و حساس‌اند. بازگرداندن نظام جیره‌بندی، سهمیه‌بندی، و کوپنی نشانه‌ای از ناتوانی کشور در تأمین کالاهای موردنیاز به‌قدر فراوان است و این موضوع می‌تواند بازخوردهای منفی اقتصادی و حتی سیاسی در منطقه و جهان برای کشور داشته باشد.

۷.۷.۲.۵ اخذ مالیات بر مجموع درآمدها

در مبحث نهم پیش‌نهادی با موضوع لزوم اصلاح نظام مالیاتی و لزوم اخذ مالیات بر مجموع درآمدها بیان شده است. در این پیش‌نهاد ذکر شده است که افزایش مالیات برای جبران هزینه‌های حمایتی دولت از بخش‌های آسیب‌دیده از کرونا به‌معنای اخذ مالیات بیش‌تر از پایه‌هایی نیست که در حال حاضر مالیات می‌پردازند، بلکه منظور این است که مالیات باید از بخش‌هایی دریافت شود که تا حالا مالیات پرداخت نمی‌کردند یا آن‌طوری که باید پرداخت نمی‌کردند؛ در اصطلاح یعنی گسترش پایه مالیاتی. البته در ادامه این پیش‌نهاد بیان شده است که شاید اگر بخواهیم از افرادی که تا الآن مالیات نمی‌دادند، مالیات بگیریم، آن‌ها این بار مالیاتی را با یک به‌اصطلاح «انتقال مالیاتی» به‌سمت مردم سرازیر می‌کنند، بنابراین پیش‌نهاد این است که نظام مالیاتی به‌سراغ مجموع درآمد افراد برود که در این صورت راه فرار بسته می‌شود.

این پیش‌نهاد پس‌ندیده است، اما به‌دلیل اشاره‌نکردن به ضرورت و راه‌کارهای فراهم‌سازی مقدمات و زیرساخت‌های حقوقی، فنی، اطلاعاتی، و اجرای مالیات بر مجموع درآمدها، هم‌چون راه‌اندازی سامانه جامع شناسایی درآمدهای آحاد جامعه، پیش‌نهاد حاضر جامعیت کافی ندارد. می‌بایست طراحی و به‌کارگیری این سامانه جامع پیش از وقوع بحران

برنامه‌ریزی می‌شد. بنابراین، با توجه به هزینه‌های سنگین و فوری دولت برای اعمال حمایت‌های اقتصادی از صنوف و کسب‌وکارهای زیان‌دیده از کرونا، این راه‌کار پسندیده حداقل در کوتاه‌مدت چندان عملیاتی نخواهد بود.

۸.۷.۲.۵ استفاده از ابزارهای اقتصادی برای کنترل اجتماعی

در مبحث دهم به این نکته اشاره شده است که به‌علت دشواری و هزینه‌بر بودن تشخیص ضروری و غیرضروری بودن آموخته‌های اجتماعی در سطح شهری و بین‌شهری و مقاومت شدید عده‌ای از افراد در قبال اجرای این‌گونه اقدامات سخت و محدودکننده، نمی‌توان با راه‌کارهای پلیسی و فیزیکی محدودیت‌های رفت‌وآمدی و قرنطینه را در کشور اجرایی کرد. با این مقدمه، این مبحث استفاده از ابزارهای اقتصادی برای کنترل اجتماعی را پیش‌نهاد داده است.

بر اساس این راه‌کار، به‌جای وضع ممنوعیت‌های سخت، می‌توان با استفاده از ابزارهای اقتصادی هزینه مبادلات اجتماعی را بالا برد؛ یعنی رفت‌وآمد داخل شهرها و سفر رفتن به شهرهای دیگر از لحاظ مقرراتی ممنوع نیست، ولی انجام آن مستلزم پرداخت هزینه مازاد توسط افراد است. برای مثال، می‌توان هزینه عوارض بزرگراه‌های مواصلاتی کشور یا هزینه سوخت‌گیری در مسیرهای بین‌راهی را افزایش داد یا حتی در جاده‌های فرعی از وسایل نقلیه عبوری عوارض گرفته شود. در این راه‌کار، به‌شکل درون‌زا افراد جامعه خودشان تصمیم می‌گیرند که هزینه را پرداخت کنند یا نه. در نتیجه تعاملات اضطراری و غیراضطراری به‌درستی تفکیک می‌شود.

اشاره این راه‌کار به کافی نبودن اقدامات سخت و پلیسی، نیاز به سیاست‌های اقتصادی، و نیاز به ابزارهای نرم اشاره‌ای کاملاً مقبول و درخور توجه است، اما دو نکته در نقد و بررسی این پیش‌نهاد قابل طرح است. اول این‌که سیاست‌های بخشی نیازمند هماهنگی بالا در اجرا و بستن سایر گزینه‌های جای‌گزین است. برای نمونه، افزایش هزینه سوخت در مسیرهای جاده‌ای و مراکز بین‌شهری احتمالاً به این اقدام ختم می‌شود که رانندگان تمام سوخت موردنیاز خود را از شهر مبدأ تهیه کنند و در دبه‌های دربسته با خود به سفر ببرند. این اقدام افزون‌بر شکست سیاست مزبور خطر انفجار، آتش‌سوزی، و رخداد حوادث ناگوار را افزایش می‌بخشد. یا اخذ عوارض از جاده‌های فرعی موجب افزایش استفاده از گذرگاه‌های عبوری از میانه اماکن محلی، طی کردن مسافت بیش‌تر، و افزایش بار ترافیک در مسیرهای کم‌ظرفیت و نامناسب برای تردد بالا می‌شود. بنابراین، این اقدام افزون‌بر شکست

سیاست مزبور به افزایش مصرف و هزینه سوخت و حتی میزان تصادفات منتهی می‌شود. بنابراین، اجرای این سیاست قیمتی نیازمند منع راه‌های جای‌گزین است. دوم این‌که با توجه به فشار هزینه‌ای رکود کسب‌وکار بر بودجه خانوارها نیاز است تا در کلیه سیاست‌گذاری‌هایی که هزینه سبد خانوار را به هر نحوی افزایش می‌دهد با ملاحظه بیش‌تری تأمل شود. به‌ویژه این‌که بخش زیادی از فعالیت‌های درآمدزا در دهک‌های پایین درآمدی از همین عبور و مرورهای شهری و بین‌شهری حاصل می‌شود.

۹.۷.۲.۵ تحریک تقاضا در دوره پسا کرونا

در مبحث دوازدهم برای آن‌که بعد از دوره کرونا اقتصاد ایران در رکود عمیق فرو نرود، پیش‌نهاد تحریک تقاضا توسط منابع دولتی مطرح شده است. این پیش‌نهاد بیان می‌دارد که تحریک تقاضا موجب می‌شود بنگاه‌های اقتصادی‌ای که الآن در شوک هستند، دوباره فعال شوند و ظرفیت‌های آن‌ها به کار گرفته شود و به جریان تولید بازگردند. این ضعفی که در اقتصاد وجود دارد، بدون تحریک بزرگ رفع نمی‌شود و راه آن هم تأمین کردن مالی از طریق تأمین مالی خرد و ایجاد و انتشار اوراق قرضه است.

در بررسی و تحلیل این پیش‌نهاد باید دقت کرد که عموماً تجربه اقتصاد ایران نشان داده است که صرفاً تقویت بخش عرضه از مسیر تحریک تقاضا کارساز نیست و بی‌توجهی به بخش عرضه به افزایش نرخ تورم و وابستگی به واردات کالاهای منقول خارجی منجر می‌شود (جلالی نائینی ۱۳۷۶)، چراکه مشکل بخش عرضه در اقتصاد ایران صرفاً از بابت فقدان تقاضای کافی نیست، بلکه عللی هم‌چون تحریم‌های تجاری، مالی، بانکی، موانع گمرکی، و سیستم واردات مواد اولیه و واسطه‌ای، تأمین ارز لازم در قیمت و حجم موردنیاز، نواقص نظام بازاریابی و توزیع، چالش‌های فضای کسب‌وکار هم‌چون بروکراسی‌های اضافی و دست‌وپاگیر در راه‌اندازی و توسعه کسب‌وکارها، عدم ثبات قوانین و پیش‌بینی‌ناپذیری اصلاحات مقرراتی و سیاستی، عدم نفوذ کافی فناوری‌های نوین جهانی به عرصه تولید داخلی و در نتیجه بالابودن هزینه‌های تولید، و هم‌چنین مشکلات صنایع و صنوف مختلف در تأمین سرمایه در گردش و جذب منابع مالی دخیل‌اند. در این شرایط با تحریک تقاضا و عدم پاسخ‌دهی متناسب بخش عرضه اقتصاد داخلی مازاد تقاضای ایجادشده و سرریز آن در افزایش قیمت‌ها یا وابستگی به واردات گسترده خود را نشان می‌دهد.

دومین نکته این‌که «تأمین مالی خرد» (microfinance) در ادبیات اقتصادی به معنای تأمین منابع برای کسب‌وکارهای کوچک و متوسط است و غالباً دولت‌ها و نهادهای کلان اقتصادی از تأمین مالی خرد برای جذب منابع استفاده نمی‌کنند (Beatriz and Labie 2011).

اما آنچه به معنای جذب منابع در اندازه‌های کوچک از تعداد زیادی از صاحبان وجوه است معروف به «تأمین مالی جمعی» (crowdfunding) است (Howe 2006) که با مفهوم تأمین مالی خرد تفاوت دارد.

سوم این‌که «اوراق قرضه» (Bond) اشاره به اوراق بهادار انتفاعی مبتنی بر قرارداد قرض دارد که در اقتصادهای متعارف جهانی کاربرد و مصرف زیادی دارد، اما به علت حرمت شرعی پرداخت سود به وجه استقرایی، این اوراق در ادبیات مالی اسلامی جایگاه و کاربردی ندارد. آنچه در نظام‌های مالی اسلامی هم‌چون نظام مالی جمهوری اسلامی ایران قابلیت استفاده دارد، اوراق بهادار اسلامی (صکوک) است که در دو نوع انتفاعی و غیرانتفاعی منتشر می‌شود. به ظاهر، منظور کتاب از اوراق قرضه همان اوراق بهادار اسلامی (صکوک) بوده که به اشتباه «اوراق قرضه» استفاده شده است.

۸.۲.۵ عدم ارجاع‌دهی مناسب

بنابه آنچه در مقدمه بیان شد، کتاب حاضر از مطالب ارائه‌شده استادان و پژوهش‌گران در سلسله جلساتِ برخی بوده است که بعداً نوشته شده و به نثر تبدیل شده است. بنابراین، بیش‌تر مباحث کتاب سبکی شبیه به مصاحبه‌های شفاهی دارد که بدون استنادهای علمی و ارجاع‌دهی به منابع معتبر به متن تبدیل شده که این عامل به شدت از اعتبار علمی کتاب کاسته است. برای نمونه می‌توان به موارد جدول ۶ اشاره کرد.

جدول ۶. نمونه‌هایی از متن مصاحبه‌ای که بدون استناد به منابع معتبر در قالب کتاب گنجانده شده است.

صفحه	متن کتاب
۸	از نظر اکثر اقتصاددان‌های جهان شوک وارده به اقتصاد جهانی در اثر این بیماری در دوره پس از جنگ جهانی دوم بی‌مانند است.
۵۲	پیش‌بینی‌های بدبینانه‌ای هم است که می‌گوید ممکن است نرخ رشد اقتصاد جهانی به صفر برسد.
۵۶	شبکه بانکی از سال ۹۸، ۹۰۰ هزار میلیارد تومان تسهیلات پرداخت کرده است، اما تقریباً ۵ درصد از آن تسهیلات را در تولید و فعالیت‌های کسب‌وکار هزینه کرده‌ایم.
۶۴	آمارها نشان می‌دهد که کم‌تر از ۲۰ درصد مراجعه مردم به بازار به خرید منجر می‌شود و در حالت عادی ۸۰ درصد بازارگردی است.
۱۰۰	ما الآن حداکثر ۸ درصد تولید ناخالص داخلی را مالیات می‌گیریم و متوسط آن در دنیا حدود ۲۰ الی ۲۴ درصد است.
۱۳۴- ۱۳۵	یک آمار خود دولت در سال ۱۳۹۴ منتشر کرد که دولت اولین بسته محرک اقتصادی خودش را که داده بود، بعد از یک سال که این بسته را بررسی کرده بودند، دیده بودند نه تنها بسته موجب رشد اقتصادی آن‌چنان نشده بود، بلکه باعث شده بود که در کوتاه‌مدت بنگاه‌های اقتصادی ۳۰ درصد بدهی‌های مالی آن‌ها افزایش پیدا کرده باشد.

در مجموع از آن جاکه کتاب حاضر با مأموریت و رسالت پرداخت کارشناسانه به چالش‌های اقتصادی شیوع بیماری کرونا در ایران و بیان توصیه‌های سیاستی و راه‌کارهای عملیاتی برای خروج بهتر از شرایط حاضر منتشر شده است، بهتر بود مباحث سیزده‌گانه کتاب به تمامی به صورت یادداشت‌های مکتوب با لحاظ استانداردهای مشخص نگارشی هم‌راه با ارجاعات معتبر و کافی از صاحب‌نظران جمع‌آوری می‌شد و سپس با یک چینش موضوعی مناسب و هدف‌مند به صورت یک اثر مکتوب به جامعه مخاطبان عرضه می‌شد. نکته دیگر این‌که بخش ضمیمه کتاب از ارجاعات خوبی برخوردار است. در حالی‌که عموم ارجاعات این بخش به شکل درون‌متنی است، در صفحه ۱۶۸ از ارجاع در پاورقی استفاده شده است!

۹.۲.۵ عدم جمع‌بندی و دسته‌بندی مطالب و راه‌کارها

یکی از ضعف‌های مهم کتاب جمع‌بندی نکردن مطالب، پیش‌نهادها، و راه‌کارهاست که ممکن است خوانندگان را با سردرگمی درباره چندگانگی مباحث و عدم نتیجه‌گیری واحد هم‌راه کند. در کتاب‌هایی که مجموعه یادداشت‌هایی به قلم چندین کارشناس است، لازم است که، به علت تفاوت نظرها و اختلاف دیدگاه‌ها و راه‌کارها، در بخش انتهایی کتاب به مواردی ارائه شود که نویسندگان کتاب با اهم استدلال‌های خود وفاق بیشتری درباره آن‌ها دارند.

نکته دیگر عدم دسته‌بندی پیش‌نهادها با تفکیک مخاطبان آن است. بخشی از پیش‌نهادها مطرح شده در کتاب متوجه جامعه عامه جامعه به‌عنوان مصرف‌کنندگان است، بخشی دیگر متوجه بخش خصوصی و اصناف به‌عنوان تولیدکنندگان و ارائه‌دهندگان خدمات است، و بخش دیگر پیش‌نهادها ناظر به اقدامات دولت، مجلس، قوه قضاییه، شهرداری‌ها، سازمان‌های حمایتی، و سایر نهادهای کشور است. تفکیک مخاطبان پیش‌نهادها به قوت کار می‌افزاید.

هم‌چنین، شایسته بود که پیش‌نهادها مطرح شده در کتاب هم از جنبه موضوعی و هم از حیث زمان اجرا (در سه بازه زمانی کوتاه‌مدت، میان‌مدت، و بلندمدت) تفکیک و دسته‌بندی شوند، چنان‌که امکان تقسیم‌بندی از حیث پیش‌بینی قدرت‌اثر بخشی و فایده‌مندی هم وجود دارد. آنچه مسلم است بیان عناوین پیش‌نهادها به صورت سلسله‌وار و بدون هیچ‌گونه دسته‌بندی موضوعی، زمانی، و متوالی در اجرا چندان مناسب به نظر نمی‌رسد.

۱۰.۲.۵ کاستی در انسجام و نظم منطقی مباحث

آن‌طور که بیان شد نظرهای سیزده کارشناس اقتصادی کتاب مذکور را تشکیل داده است. مصاحبه با این عده کارشناسانی که به موضوع اقتصاد دوره کرونا و ارتباط آن با مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی اشراف دارند، از نقاط مثبت و درخشان کتاب است، اما دلیل و فلسفه چینش، تقدم، و تأخر ترتیب مباحث بیان نشده است و مباحث به ترتیبی ارائه شده که ارتباط منطقی کمی بین آن‌ها برقرار است. از این رو، کتاب سیر موضوعی منسجم و مشخصی ندارد. شایسته بود که مباحث با یک دسته‌بندی موضوعی روشن هم‌راه با یک سیر منطقی به دنبال یک‌دیگر ارائه می‌شدند.

هم‌چنین، در انتهای کتاب و در بخش ضمیمه یادداشتی ارزنده تحت عنوان «اقتصاد مقاومتی؛ نگاهی به مفهوم، مبانی و فلسفه» آمده است که به‌خوبی به الزامات، مفاهیم، و چهارچوب‌های اقتصاد مقاومتی پرداخته است، درحالی‌که در سراسر متن کتاب اشاره‌های جسته‌وگریخته‌ای به اقتصاد مقاومتی شده است. بنابراین، لازم بود که مطالب این بخش خلاصه و به‌صورت مطلع و شروع کتاب مورد استفاده قرار می‌گرفت تا خوانندگان با ذهنی روشن از مفاهیم کاربردی اقتصاد مقاومتی وارد بدنه کتاب می‌شدند.

نکته دیگر آن‌که سال ۱۳۹۹ با عنوان «جهش تولید» هدف‌گذاری شده است. از آن‌جاکه این کتاب در بهار ۱۳۹۹ و با هدف بررسی تأثیرات بیماری کرونا در اقتصاد ایران و تبیین برخی از راه‌کارهای کاهش این اثرها با رویکرد اقتصاد مقاومتی منتشر شده است، لازم بود حداقل با افزودن یک مبحث مرتبط به سیاست‌ها و برنامه‌های موردنیاز به‌منظور تحقق شعار سال، یعنی «جهش تولید»، توجه بیشتری می‌شد. در حال حاضر صرفاً در مباحث نهم و سیزدهم، به این شعار اشاره مختصر و گذرابی شده و کلیت کتاب از این موضوع بی‌بهره باقی مانده است.

جدا از فقدان نظم منطقی در ترتیب مباحث سیزده‌گانه، کتاب در «هر مبحث» از جنبه تسلسل هدف‌دار عناوین جزئی، پیوند آن با عنوان اصلی، و نیز معرفی تناقضات احتمالی و وجود یک جمع‌بندی روشن از مطالب ارائه‌شده ضعف و کاستی دارد، درحالی‌که بهتر بود مطالب هر مبحث در سه بخش «مقدمه»، «بدنه بحث»، و «جمع‌بندی نکات و پیش‌نهادها» تدوین می‌شد.

۱۱.۲.۵ سایر کاستی‌ها و نقاط ضعف محتوایی

مباحث کتاب، فارغ از ارجاع‌دهی و معرفی منابع تکمیلی، برای خواننده تدوین شده و منابع انتهایی کتاب صرفاً متعلق به بخش ضمیمه کتاب است. به عبارتی بدنه کتاب فاقد هرگونه منبع و مأخذی است. مورد دیگر آن‌که، گرچه باتوجه به جدیدبودن بیماری کرونا، موضوع و طرح کتاب بسیار تازه و نوآورانه است، سبک و شیوه طرح مطالب و ابزارهای تحلیلی جدید و نوآورانه نیست.

۶. نتیجه‌گیری

اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا اولین تلاش نظام‌مند و جدی است که در قالب یک «کتاب» به جامعه علمی معرفی شده و حاوی توصیه‌ها و راه‌کارهای جمعی از کارشناسان و صاحب‌نظران اقتصادی کشور است که با هدف شناخت مسیرهای بهینه برون‌رفت اقتصاد ایران از بحران کرونا ارائه شده است. این کتاب سعی کرده است تا با رویکرد اقتصاد مقاومتی به موضوع اقتصاد کرونا بپردازد؛ تلاشی که، ضمن جدید و نوآورانه‌بودن، از لحاظ ارزش‌مندی و تقدس هدف قابل‌ارج‌گذاری و تقدیر افزون است.

اما علی‌رغم نقاط قوت و امتیازات زیادی که در کتاب وجود دارد، در نگاهی کلی به علت فقدان انسجام و نظم در ارائه مباحث، تعجیل در چاپ کتاب پیش از روشن‌شدن ابعاد اقتصادی و اجتماعی شیوع بیماری کرونا، انتخاب قالب نامناسب برای عرضه اثر، عدم استفاده کافی از تجربه اقتصادهای جهانی، ارائه ادعاهای اثبات‌نشده، عدم تصریح مباحث به سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، فقدان جمع‌بندی و دسته‌بندی مطالب و پیش‌نهادها، و درنهایت ضعف در جامعیت و عمق تحلیل‌ها و راه‌کارها درمجموع نتوانسته به مقاصد مدنظر دست یابد. از این‌رو، کتاب برای چاپ‌های آتی نیازمند بازنگری و اصلاح نگارشی و محتوایی است که به اهم این موارد در مقاله حاضر اشاره شده است.

پی‌نوشت

۱. استفاده از کوپن به‌شکل کاغذی و سستی آن در مبحث دوازدهم پیش‌نهاد شده است.

کتاب‌نامه

برانسون، ویلیام اچ. (۱۳۸۳)، *تئوری و سیاست‌های اقتصاد کلان*، ترجمه عباس شاکری، تهران: نی.

۲۴۶ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال بیست‌ویکم، شماره چهارم، تیر ۱۴۰۰

جلای نائینی، احمدرضا (۱۳۷۶)، بررسی روند تورم و سیاست‌های پولی به‌تقلیل از اقتصاد ایران، تهران: مؤسسه عالی آموزش و پژوهش در برنامه‌ریزی و توسعه.

عبدالملکی، حجت‌الله (سرپرست) (۱۳۹۹)، اقتصاد کرونا؛ اقتصاد مقاومتی در عصر ویروس کرونا، تهران: آوان جنوب.

عمید، حسن (۱۳۷۱)، فرهنگ عمید، تهران: امیرکبیر.

قلیچ، وهاب و رسول خوانساری (۱۳۹۴)، «عوامل مؤثر بر تحقق سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در نظام بانکی»، یادداشت سیاستی، ش ۹۴۰۰۸، تهران: پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی ج.ا.ا.

لغت‌نامه (۱۳۵۹)، به‌کوشش علی‌اکبر دهخدا، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۹۷)، «چیزی به‌نام طب اسلامی نداریم»، طب اسلامی؛ بیاناتی درخصوص طب اسلامی، پایگاه رسمی اطلاع‌رسانی دفتر حضرت آیت‌الله مکارم شیرازی، قابل‌بازرسی در:

<<http://www.makarem.ir>>.

وزارت بهداشت (۱۳۹۶)، «چیزی به‌نام طب اسلامی نداریم»، خبرگزاری ایسنا، قابل‌بازرسی در:

<<https://www.isna.ir>>.

Beatriz Armendáriz and Labie Marc (2011), *The Handbook of Microfinance*, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.

Branson, William H. (1989), *Macroeconomic Theory and Policy*, Harper and Row.

Howe, J. (2006), "The Rise of Crowdsourcing", *Wired Magazine*, vol. 14, no. 6.

<<https://www.who.int/covid-19/information>>.

<<https://www.worldometers.info/coronavirus/>>.